

هر رسانه ارتباطی که از زبان معمول، زبان نمادین یا نشانه‌های دیگر ارتباطی استفاده کند، به گونه‌ای با ویرایش سر و کار دارد، زیرا هدف اصلی ویرایش چیزی جز ایجاد سهولت در داد و گرفت پیام نیست. ویراستاران واجد شرایط با هموار ساختن راه ابلاغ آسان‌تر، دقیق‌تر، امین‌تر، مطمئن‌تر، بهنجارتر، نظام‌مندتر، قانونمندتر پیام، چه پیام زبانی و چه پیام غیرزبانی، پل ارتباطی میان پدیدآورنده و مخاطب او را (خواننده، شنونده، بیننده)، که پایه‌های آن در قلمرو نشر، به معنای گسترده‌ی واژه، استوار است، برقرار می‌سازند. عبارت «ایجاد سهولت» در تعریف بالا دارای معنای گسترده‌ای است که توضیح آن در اینجا و ضمن کاربردهای مختلف خواهد آمد.

بر پایه‌ی تعریفی که در بالا آمد، ویرایش را بر پایه‌ی رسانه یا ابزار ارتباطی می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

۱) ویرایش در رسانه‌های کاغذی (کتاب، مجله و سایر نشریه‌های چاپی).

۲) ویرایش در رسانه‌های ارتباطی غیرکاغذی (رادیو، تلویزیون، فیلم، مواد دیداری - شنیداری و جز آن).

۳) ویرایش در محیط الکترونیکی (یا: ویرایش الکترونیکی)^۱.
از میان این سه دسته اصلی، در این نوشته با دسته‌های ۲ و ۳ کاری نداریم، به آنها نمی‌پردازیم و تأکید را فقط بر دسته نخست می‌گذاریم. دسته‌های ۲ و ۳ به چندین دسته فرعی تقسیم می‌شوند که در جای خود باید معرفی و درباره‌ی آنها بحث شود. دسته ۱ را به دو شاخه بزرگ می‌توان تقسیم کرد:

۱/۱) ویرایش رسانه کتاب.
۱) ویرایش کتاب، به معنای سرپرستی، نظارت و معماری.
۲) ویرایش کتاب، بر پایه‌ی صورت.

۱/۱/۱) ویرایش در کتابهای مرجع (مانند دانشنامه‌ها، فرهنگها، درس‌نامه‌ها و مانند آنها).

۱/۱/۲) ویرایش در کتابهای غیرمرجع.
در کتابهای مرجع، گذشته از ویراستاران عمومی، تخصصی و مشاور، دو مرتبه علمی با اهمیت هست که ویژگیهای خاصی از آن خود دارد:

۱/۱/۲/۱) سرویاستار^۲
۱/۱/۲/۲) ویراستار مسئول^۳؛ ویراستار سرپرست؛ ویراستار مدیر و نظایر آن.
میان این دو فرق است؛ ویراستاری که بر کار ویراستاران دیگر نظارت یا اشراف دارد، سرویاستار نامیده می‌شود؛ و ویراستاری که مسئولیت اداره کتاب مرجع از هر حیث با اوست، ویراستار مسئول / سرپرست و مدیر است. برای مثال، غلامحسین مصاحب در تشکیلات **دایرةالمعارف فارسی** و احسان یارشاطر در تشکیلات **دانشنامه ایرانیکا** از نوع ویراستار اخیرند. در ضمن ممکن است ویراستار مسئول، سرویاستار هم باشد یا نباشد.
ویرایش در رسانه کتاب را می‌توان به گونه‌های اصلی زیر تقسیم‌بندی کرد. البته در منبعهای معتبر، ویرایش را به صورتهای متفاوتی تقسیم‌بندی کرده‌اند، اما گمان می‌کنم تقسیم‌بندی زیر کلی‌تر و در عین حال ساده‌تر باشد:

عبدالحسن آذرنگ

۳) ویرایش کتاب، برپایه محتوا و ساختار.

۴) ویرایش کتاب، برپایه زبان.

۵) ویرایش کتاب، برپایه جنبه‌های دیگر.

دربارهٔ هر یک از این گونه‌ها توضیح کوتاهی آورده می‌شود.

۱) ویرایش کتاب، به معنای سرپرستی، نظارت و معماری

نظارت و سرپرستی بر آثار، یا طراحی ساختاری و معماری آنها در دامنهٔ مدلول اصطلاح ویرایش قرار می‌گیرد. ویرایش الزاماً به این معنا نیست که قلم ویراستار حتماً روی کاغذ بچرخد و در متن تغییر بدهد. ممکن است ویرایش، یا انواع ویرایشها، به هدایت فردی مسلط، با دانش و تجربه صورت بگیرد و به همین هدایت‌های او ویرایش گفته می‌شود. در برخی تقسیم‌بندیهای فرهنگی، ویراستار را به دو دستهٔ اصلی تقسیم می‌کنند: ویراستار مبل‌نشین^۴ و ویراستار پشت‌میزنشین^۵ یا صندلی‌نشین. ویراستار نوع اول فرد مسلط و باتجربه‌ای در موسسهٔ انتشاراتی است که بر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی نشر نظارت دارد، حوزهٔ فعالیت، موضوع یا نویسنده انتخاب می‌کند، مذاکرات را انجام می‌دهد، مراحل تکوین اثر را زیر نظر دارد، نسخهٔ عملیاتی می‌نویسد، مرحله تعیین می‌کند، بر ویراستاران و کار آنها سرپرستی دارد و دربارهٔ ویرایش و حاصل نهایی کار رأی قطعی صادر می‌کند. ممکن است در انجام همهٔ این مراحل، فقط نظر و دستور شفاهی بدهد؛ و با این حال ویراستار است، زیرا نظر ویراستارانهٔ اوست که سرنوشت اثر را تعیین می‌کند و مهم است. گاه نیز ممکن است فقط نام او به عنوان ویراستار بر کتاب نوشته شود، زیرا نام او برای خواننده اطمینان خاطر به وجود می‌آورد.

ویراستار پشت‌میزنشین / صندلی‌نشین، به انواع ویراستارانی

گفته می‌شود که زیر نظر ویراستار مبل‌نشین به وظیفه‌ای که برای آنها تعیین می‌شود، عمل می‌کنند.

کسانی که به عنوان مدیر و سرپرست بر کتابهای مرجع، نظیر دانشنامه‌ها، فرهنگها، اطلسها و مانند آنها نظارت دارند، به نوعی ویراستار مبل‌نشین‌اند. ممکن است در این مسئولیت فقط به خواندن متن و اظهار نظر اکتفا کنند، و با این وصف ویراستارند؛ زیرا اشراف و

نظارت آنها تکلیف ویراستاری اثر را تعیین می‌کند.

بر اثر پیامدهای انقلاب اطلاعاتی و الکترونیکی، در ساختار شماری از مؤسسه‌های انتشاراتی تغییراتی به بار آمده است. ناشران به بانکهای اطلاعاتی غنی مجهز شده‌اند و به شبکه‌ها و پایگاههای اطلاعاتی دسترسی یافته‌اند. این دسته از ناشران، اطلاعات را در اختیار پدیدآورندگان خاصی قرار می‌دهند و از آنان می‌خواهند اثری را براساس مشخصاتی که در اختیار آنان قرار می‌دهند، و به‌ویژه با توجه به کاربردها و مخاطبان خاص، بنویسند. معمولاً این‌گونه ناشران بخش بررسی و پژوهشی دارند و بازار کتاب خود را تحلیل و برآورد می‌کنند و می‌دانند کتاب خطاب به چه نوع مخاطبانی و برای چه کاربردهایی باید نوشته شود. نماینده‌ای هم از سوی آنان، که همان ویراستار باشد، بر مراحل تکوین اثر نظارت دارد. نوشته را قسمت به قسمت می‌خواند و همراه نظر خود به پدیدآورنده بازمی‌گرداند. این نوع ویراستاران معمار کتاب، یا ناظرند و نقش آنها در تکوین کتاب، به نقش مهندس معمار و مهندس ناظر در ساخت و سازها شباهت دارد. نقش ویراستار در معماری کتاب، به سبب رهاوردهای انقلاب اطلاعاتی و الکترونیکی، رو به گسترش و افزایش است. گذشته از مؤسسه‌های انتشاراتی که به امکانات وسیع اطلاعاتی مجهز می‌شوند، مراکز اطلاع‌رسانی هم امکان نشر یافته‌اند. ترکیب اطلاعات و نشر، و به‌ویژه سازماندهی و اشاعه اطلاعات برپایه شناخت دقیق‌تر مخاطبان و کاربردهای قطعی و احتمالی اطلاعات، به واسطه همین تحولاتی که اشاره شد، میسر شده است. سیر عمومی نشر و برآوردها نشان می‌دهد که معماری کتاب بیش از پیش متحول خواهد شد؛ به‌ویژه کاربرد دقیق‌تر نظامهای بازخوردی، به ناشران امکان می‌دهد با توجه به مخاطبان شناخته شده و خاص خود، آثار را متناسب‌تر با نیازهای واقعی طراحی کنند. تحقق نشر نیازمدار، نثری که به نیاز مخاطبان درست پاسخ بگوید، به کمک نظامهای بازخوردی، بهتر میسر است. جایگاه ویراستار در نظام نیازمدار به این دلیل بارز است که تصمیم او درباره انطباق و تناسب اثر و نیاز، تعیین‌کننده است.

۲) ویرایش کتاب، برپایه صورت

دوگونه ویرایش، که به هم بسیار نزدیک است، در این دسته قرار می‌گیرد: ویرایش صوری^۷ و نسخه ویرایی.^۸

۲/۱) ویرایش صوری

ویرایش صوری، ویراستن صورت کتاب است برپایه مفاد شیوه‌نامه^۹ یا قراردادی درباره جنبه‌های ظاهری اثر میان ناشر و ویراستار. در زبان فارسی نسبتاً رایج شده است که به این‌گونه ویرایش، ویرایش فنی^{۱۰} می‌گویند. بجاست که «ویرایش فنی» برای ویراستن متون فنی به کار رود، نه برای این نوع ویرایش و تمایز این دوگونه ویرایش خوب است که آشکار باشد.

شیوه‌نامه به منزله قانون اساسی یا قانون‌نامه مدون برای ناشر است که معیار ناشر را برای هر جزء کتاب تعریف و روشن می‌کند. شیوه‌نامه‌های خوش تدوین، رابطه میان همه عناصر مولد کتاب، از جمله رابطه میان ویراستاران و پدیدآورندگان را تنظیم می‌کند. ویرایش متن برپایه اعمال مفاد شیوه‌نامه، ویرایش صوری است. ویراستار صوری / صورت هر جزء از کتاب را به اعتبار شیوه‌نامه بررسی و ویرایش می‌کند. او با محتوای اثر هیچ کاری ندارد. اگر ناشر شیوه‌نامه مدون نداشته باشد، ناگزیر است از شیوه‌نامه مدونی تقلید یا اقتباس کند. ناشرانی هستند که چند اصل کلی را می‌پذیرند و قرارداد می‌کنند و از ویراستاران صوری اعمال آنها را می‌خواهند. این

روش البته ناکافی و نادرست است.

ویرایش صوری در نشر ایران فعلاً به دلایل زیر صورت می‌گیرد:

- اثر به ویرایش نوع دیگر نیاز ندارد؛

- ویرایشهای دیگر، پیشتر در اثر اعمال شده است؛

- توافق ناشر و پدیدآورنده بر این است که ناشر در محتوا دخالت نکند؛

- تشخیص یا حداکثر امکان ناشر، اعمال ویرایش صوری است.

در هر حال ویراستاران صوری حتماً باید به دقایق فنی کتاب مسلط و ریزبین و دقیق باشند و از هیچ نکته صوری، حتی بسیار جزئی، نگذرند.

۲/۲) نسخه ویرایی

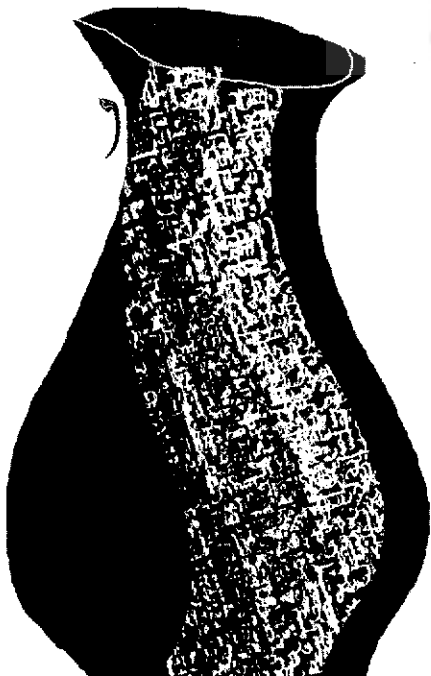
نسخه ویرایی، آمیزه سه فعالیت اصلی است: ویرایش صوری، ویرایش زبانی برپایه شیوه‌نامه، و آماده‌سازی کتاب از حیث برخی جزئیات دیگر برای چاپ؛ مثلاً تهیه کردن شرح تصاویر، انجام گفت‌وگوهای لازم با عناصر مولد و نظایر اینها. به این نوع ویرایش در زبان انگلیسی متن ویرایی^{۱۱} و سطر ویرایی^{۱۲} هم می‌گویند. در مواردی میان متن ویرایی و نسخه ویرایی کاملاً فرق می‌گذارند، اما معمولاً این دو اصطلاح به صورت مترادف به کار می‌رود. در زبان فارسی، مراد بسیاری از ناشران از «ویرایش»، آمیزه فعالیت اول و دوم نسخه ویرایی است. شاید بر اساس برآوردهای تقریبی بتوان گفت نزدیک به نود درصد فعالیت‌هایی که در مؤسسه‌های انتشاراتی ایران انجام می‌گیرد، از نوع نسخه ویرایی است و به نسخه ویرا^{۱۳} علی‌الاطلاق ویراستار می‌گویند. این برداشت از ویرایش پیامدهایی دارد که در جای خود

مقصود از

کار ویرایش

در زمینه‌های مختلف

انتشاراتی است که بیش از سایر انواع

ویراستاران به او نیاز دارند و به او کار رجوع می‌کنند. اتحادیه‌ها، انجمنها و تشکیلات صنفی نسخه‌ویرایان در کشورهای توسعه یافته به مراتب بیشتر از تشکلهای ویراستاران دیگر است؛ با این حال اصطلاحاً در جای خود به کار می‌رود و در کاربردها خلط نمی‌شود.

وظایف نسخه‌ویرا اجمالاً به این ترتیب است:

- اعمال مفاد شیوه‌نامه از همه جهت در اثر؛

- ویرایش زبانی برپایه شیوه‌نامه؛

- ویرایش صوری برپایه شیوه‌نامه؛

- تنظیم واحدهای پیش از متن و تنظیم یا نظارت بر تنظیم

واحدهای پس از متن؛

- حصول اطمینان از بی‌غلطی نمونه‌های چاپی؛

- تهیه کردن متنهای لازم برای پشت جلد، لبه برگردانها و

اطلاعه‌ها و جزوه‌های تبلیغی - ترویجی ناشر؛

- ایجاد هماهنگی میان بخشهای مختلف موسسه انتشاراتی در

جریان انتشار اثر و پس از آن، به منظور معرفی و ترویج کتاب به نحو

مناسب.

۳) ویرایش کتاب، برپایه محتوا و ساختار

ساختار و محتوای اثر از هم تفکیک پذیر نیست و هیچ ویراستاری

نمی‌تواند ویرایش محتوایی کند و به ساختاری توجه باشد و بالعکس.

اصطلاح ویرایش ساختاری^{۱۴} و ویرایش محتوایی^{۱۵} یا ترکیب

«ویرایش ساختاری - محتوایی» نه تنها در زبان فارسی تثبیت شده

نیست که در زبان انگلیسی هم به صورتهای مختلف به کار می‌رود؛

و حتی در برنامه‌های آموزشی دانشگاهها و مراکز آموزشی نشر و

ویرایش، برای این‌گونه ویرایش اصطلاحات مختلف به کار می‌رود؛

برای مثال content editing (ویرایش محتوایی) و substantive editing

(ویرایش بنیادی / اساسی / اصولی / پایه) و حتی گاه اصطلاح

developmental editing (لفظاً به معنای ویرایش توسعه‌ای / تکوینی، و

عملاً به معنای ویرایش طرحها از آغاز تا انجام طرح) به همان معنایی

به کار می‌رود که مراد از آن ویرایش ساختاری - محتوایی است. حتی

گاه ویرایش ساختاری - محتوایی در دامنه تعبیر اصطلاح macro editing

(ویرایش کلان) قرار می‌گیرد، در برابر اصطلاح ویرایش خرد

(micro editing). پیداست تا درباره این‌گونه اصطلاحها و کاربردهای

آنها توافق صورت نگیرد، مشکل همچنان باقی خواهد بود.

به هر ترتیب در ویرایش ساختاری، ویراستار با ساختار اثر، که

مجموعه متشکل از اجزاء، رابطه میان اجزا یا یکدیگر، رابطه میان اجزا

و کل، و چگونگی قرار گرفتن هر جزء در تناسب با اجزای دیگر و

منطق حاکم بر آنهاست، سر و کار دارد، در ویرایش ساختاری، نه تنها

جابه‌جایی اجزای اثر، که فروویختن کل اثر و چیدن اجزا بر مبنای

طرحی دیگر، امکان‌پذیر است. ویراستار ساختار معمولاً باید کاملاً با

تجربه و به موضوع مسلط باشد.

ویرایش محتوایی، که به آن ویرایش مفهومی، مضمونی، و مسامحتاً

موضوعی، و علمی نیز گفته شده است، بررسی دقیق اثر از سوی

ویراستاری کاملاً با تجربه و مسلط به موضوع به منظور اطمینان از

صحت، دقت و اعتبار نوشته است. آزمون درستی^{۱۶} (درستی آزمایی

/ مطابقت صدق) مهم‌ترین کاری است که ویراستار محتوا/یی انجام

می‌دهد. در آثاری که ناشر به دلایلی حتماً باید مسئولیت اثر را بپذیرد،

یا در آن مسئولیت سهیم باشد، مثلاً در کتابهای درسی، کتابهای

دانشگاهی، کتابهای آموزشی، کتابهای مرجع، نشریه‌های علمی- تخصصی،

منابع اعتقادی و نظایر آنها، ویرایش محتوایی ضرورت دارد.

ویرایش ساختاری - محتوایی^{۱۷} اصطلاحی در زبان فارسی است که به سبب برگزاری چندین دوره آموزشی آن، - فعلاً شناخته شده‌تر است، آمیزه‌ای از دو ویرایش ساختاری و محتوا / یی است. این ویرایش هم مانند دو جزء تشکیل دهنده آن، از ویراستار کاملاً باتجربه و مسلط به موضوع و روش ساخته است.

ویرایشهای ساختاری، محتوایی و ساختاری - محتوا / یی را

می‌توان به چند نوع فرعی تقسیم کرد:

۳/۱ بازنگاری^{۱۸}

در بازنگاری، ساختار اثر دست نمی‌خورد، اما محتوا با زبان، یا

روش، یا خطاب به مخاطب دیگر نوشته می‌شود.

۳/۲ بازآرایی^{۱۹}

در بازآرایی، ساختار اثر تغییر می‌کند، اجزا جا به جا می‌شود، اما

محتوا تغییر نمی‌کند، مانند تغییر آرایش یا چیدمان درونی در

ساختار.

۳/۳ دگرآرایی^{۲۰}

در دگرآرایی، ساختار و محتوا هر دو تغییر می‌کند، هم آرایش و

چیدمان اجزا عوض می‌شود (بازآرایی) و هم محتوا به گونه دیگری

نوشته می‌شود (بازنگاری). در واقع دگرآرایی ترکیب بازنگاری و

بازآرایی است.

۳/۴ ویرایش استنادی / استهادی^{۲۱}

بررسی صحت و دقت داده‌ها، ارجاعها و نقل اقوال و مطالب

بر اساس مطابقت با منابع استفاده شده در کتاب است. ویراستار

استنادی/استهادی معمولاً مآخذشناس، موضوع شناس و روش شناس

است که حتی می‌تواند درباره استنتاجها و استنباطهای پدید آورنده از

منابع خود داوری کند. اهمیت و کاربرد این گونه ویرایش در منابع

آموزشی و مراجع به مراتب بیشتر است، و این ویرایش در زمره

ویرایشهای محتوایی و موضوعی قرار می‌گیرد. در کتابهای اعتقادی،

ویرایش استنادی/استهادی اهمیت و کاربردی بیش از گونه‌های

دیگر ویرایش دارد.

در زبان انگلیسی دو اصطلاح fact checking (بررسی داده‌ها) و

reference checking (بررسی ارجاعات) نیز به کار می‌رود و

ویراستارانی به این عناوین به کار مشغول‌اند؛ به هر حال این دو گونه

ویرایش هم در همان حوزه ویرایش استنادی/ استهادی قرار

می‌گیرد.

۳/۵ ویرایش نامرئی^{۲۲}

اصطلاح نویسنده نامرئی^{۲۳} در زبان انگلیسی رایج است و این

اصطلاح به ویراستاری گفته می‌شود که اثری را به اشکال و در

سطوح مختلف برای ناشر آماده می‌کند، یا حتی از ابتدا تا انتها

بر اساس فکر، پیشنهاد، طرح، یادداشتهای خام و پراکنده، گفتارهای

ضبط یا ثبت شده می‌نویسد، بدون آنکه خواننده از هویت او با خبر

شود. بسیاری از کتابهایی که در غرب به عنوان خاطرات یا زندگینامه

سیاستمداران یا هنرپیشگان مشهور انتشار یافته است، به شیوه

نویسنده نامرئی ویرایش نامرئی آماده و منتشر شده است. در این گونه

کتابها، به لحاظ اهمیت اقتصادی و آوازه کتاب، ممکن است ناشر

حتی دستمزدهای سنگینی به ویراستار بپردازد، اما به هر ترتیب نام او

را پنهان می‌دارد.

شماری از ویراستاران نامرئی ممکن است حتی با کسی که قرار

است کتاب او منتشر شود، مدتی حشر و نشر داشته باشند، از حالات

او یادداشت بردارند، گفته‌هایش را ضبط و ثبت کنند و کتابی زنده‌تر

ارائه دهند. در تقسیم‌بندی، این گونه ویرایش و نویسنده نامرئی را می‌توان

از شاخه‌های ویرایش محتوایی به شمار آورد.

ویرایش‌های ساختاری و محتوا/ی را بر پایه متغیرهای جزئی دیگر می‌توان به گونه‌های دیگری تقسیم کرد که جای مناسب پرداختن به آنها در نوشته‌ای خواهد بود که اختصاصاً درباره آن گونه ویرایش باشد.

ویرایش‌های ساختاری - محتوایی در ایران کم سابقه است و اصول و قواعد آن تاکنون منظم، مدون و درباره آنها بحث نشده است. با توجه به اینکه در ویرایش‌های الکترونیکی، گونه‌های ویرایش زبانی و صوری به کمک نرم‌افزارهای پیش از پیش تسهیل خواهد شد، ویرایش‌های ساختاری - محتوایی کاربرد و اهمیتی به مراتب بیشتر از گذشته خواهد یافت.

۴) ویرایش کتاب، بر پایه زبان

از این گونه ویرایش با اصطلاحهای مختلف یاد می‌کنند: ویرایش زبانی، ویرایش ادبی، ویرایش زبانی/ادبی، ویرایش نگارشی، ویرایش بیانی و جز آن. در زبان انگلیسی هم چند اصطلاح برای این گونه ویرایش به کار می‌رود، اما رایج‌ترین و پذیرفته شده‌ترین اصطلاح، همان copy editing (نسخه ویرایی) است که بیشتر به آن اشاره شد.

ویرایش زبان اثر به دو مقصود اصلی انجام می‌گیرد: انطباق اثر با قاعده‌های معمول دستور زبان، و متناسب بودن اثر با کاربرد، مخاطب و هدف اثر.

تغییر و اصلاح زبان اثر بر پایه شیوه نامه یا قراردادهای ناشر، در حوزه ویرایش زبانی است، اما به کار گرفتن زبانی دیگر، جز زبانی که پدیدآورنده در اصل به کار برده است، از حوزه زبان صرف فراتر می‌رود و وارد حوزه محتوایی و مفهومی می‌شود، زیرا تغییر زبان در این مرتبه، از سطح و لایه‌های رویی زبان به عمق و لایه‌های زیرین زبان می‌کشد و لاجرم به تشخیصها و تصمیمهای دیگری نیاز می‌افتد که در حوزه تصمیم‌گیری ویراستاران زبانی نیست.

در زبان انگلیسی به گونه‌ای از ویرایش زبانی «stylistic editing» (ویرایش اسلوبی/سبکی) می‌گویند. در این ویرایش، ویراستاری که به زبان و نگارش ادبی تسلط دارد، تغییرات لازم را بر پایه اسلوب خود نوشته اعمال می‌کند، نه بر اساس شیوه‌نامه یا قراردادی دیگر. برای مثال، ویراستاری که آثار نویسندگان مشهور و صاحب سبک و شگردهای خاص را ویرایش می‌کند، ویراستار اسلوبی نامیده می‌شود.

در زبان فارسی، رایج‌ترین و شناخته شده‌ترین، و در عین حال بی‌نظم و بی قاعده‌ترین گونه ویرایش، همین ویرایش زبانی است. بخش عمده‌ای از ناشران، به هر کسی که گمان می‌برند می‌تواند در زبان نوشته تغییراتی بدهد، وظیفه ویرایش زبانی را محول می‌کنند. شمار قابل توجهی از فارغ‌التحصیلان رشته ادبیات فارسی به عنوان ویراستار به کار گمارده شده‌اند، بدون آنکه از مبانی نشر کمترین اطلاعی داشته باشند. در ذهن عده‌ای این تصور راه یافته است که ویرایش شاخه‌ای از ادبیات فارسی است و فارغ‌التحصیلان این رشته محق‌اند که آثار دیگران را ویرایش کنند. پیامد ناگوار این تصور به ویژه در اوضاع و احوالی که آموزش ادبیات فارسی در دانشگاهها رو به تنزل گذارده، محسوس‌تر است. واقعیت این است که فارغ‌التحصیلان ادبیات فارسی می‌توانند دوره‌های لازم را بگذرانند و واجدان شرایط از میان آنها به ویراستاران زبانی خوبی تبدیل شوند، اما هر فارغ‌التحصیل ادبیات فارسی الزاماً ویراستار خوب یا حتی ویراستار نیست. نظم بخشیدن به بی‌نظمی کنونی در قلمرو ویرایش زبانی، کاری است بسیار دشوار و زمان‌بر، و در عین حال تا جامعه ویراستاران شکل نگیرد و به نهادی قانونی و مؤثر تبدیل نشود،

بلبشویی که به ویژه بر عرصه ویرایش زبانی حاکم شده است، سامان نمی‌گیرد.

ویرایش زبانی، چه ویرایش صرف زبان و چه حتی ویرایش نحو، هم‌اکنون به سبب کاربرد الکترونیک و نرم افزارهای ویرایشگر، به سرعت دستخوش تحول است. تصحیح و یکسان کردن املائی کلمات از ساده‌ترین کارهایی است که از نرم‌افزارهای مختلف ویرایشگر ساخته است. بررسیهایی که درباره انواع الگوی جمله بر اساس مفهومی واحد شده است، این امکان را به وجود آورده که نرم‌افزار به ویراستار، یا هر کسی که با آن نرم‌افزار کار کند، گزینه‌های مختلف ارائه دهد تا از آن میان، بهترین یا مناسب‌ترین گزینه انتخاب شود. نرم‌افزارهای ویرایشگر، تحولی بزرگ در ویرایش زبانی است. هر چه زبان و کاربردهای زبان و جنبه‌های صوری زبان از معیارهای بیشتر و دقیق‌تری برخوردار باشد، ویرایش زبانی آسان‌تر و سریع‌تر خواهد شد. مطمئناً با توجه به روند کنونی، در زبان فارسی هم ویرایش زبانی زودتر و بیشتر دستخوش تحول خواهد شد.

۵) ویرایش کتاب، بر پایه جنبه‌های دیگر

ویرایش کتاب از جنبه‌های دیگر، به گونه‌های بسیار تقسیم می‌شود، و هر جنبه تازه‌ای که به کتاب، یا به کاربرد کتاب اضافه شود، ویرایش آن هم بر گونه‌های پیشین افزوده می‌شود. در اینجا به چند جنبه رایج‌تر اشاره می‌شود.

۵/۱ - مقابله و ویرایش ترجمه

مطابقت دادن اثر ترجمه شده با متن اصلی، به قصد حاصل کردن اطمینان از صحت، دقت و برابری ویژگیها و ارزشهای متن و ترجمه است. مقابله‌گر یا ویراستار ترجمه معمولاً باید از سه ویژگی اصلی برخوردار باشد: تسلط به زبان مبدأ (زبانی که اثر از آن ترجمه شده است)، به زبان مقصد (زبانی که اثر به آن برگردانده شده است) و به موضوع اثر.

ویرایش ترجمه را تا جایی که تغییرات در مرتبه بررسیها و دقتهای واژگانی است، می‌توان در رده ویرایش زبانی قرارداد، اما چنانچه تغییر در ترجمه مستلزم بررسیهای مفهومی و محتوایی باشد و ویراستار مسلط به موضوع بر اساس ضرورت‌های محتوایی در ترجمه به بررسیهای زبانی و محتوایی هر دو، نیاز داشته باشد، و از این روست که ویرایش ترجمه در این دسته از گونه‌های ویرایش جای داده شد.

۵/۲ ویرایش تولید

عنوان ویراستار تنها برای مسئولان در حوزه تولید فرهنگی به کار نمی‌رود و به کسانی که در حوزه تولید فنی - هنری و تولید چاپی مسئولیتهای خاصی داشته باشند، نیز اطلاق می‌شود. به ویژه به عضو فنی که در مرحله‌های تولید فنی - هنری و چاپی بر کیفیت و روند تولید و چاپ نظارت فنی، یا نظارت فنی - هنری دارد، ویراستار تولید می‌گویند.

۵/۳ ویرایش تصویر

ویرایش تصویر یا تصویر ویرایی زمینه‌ای است که در ایران از نظر دورمانده یا اهمیت آن دست کم گرفته شده است. کتاب از حیث تصویر به دو دسته عمده تقسیم می‌شود: کتاب مصور؛ کتاب تصویری. کتاب مصور به کتابی می‌گویند که در آن از تصویر، یا هر کمیتی، استفاده شده باشد. کتاب تصویری به کتابی می‌گویند که ارزش تصویر و متن در آن برابر، یا حتی ارزش و کاربرد تصویر در آن بیش از متن باشد. در کتاب تصویری، تصویرساز، نگارگر، یا عکاس، هنرمندی است که متن در خدمت بیان مقصود او قرار می‌گیرد و ویراستار، متن را به تناسب تصویر ویرایش می‌کند. یعنی در واقع

ویرایش او از متن در درجه اول در خدمت تصویر است، و این ویرایش ویژگی‌هایی خاص از آن خود دارد.

در کتاب مصور، ممکن است تصویر ویرا، یا ویراستار تصویر، درباره همه جنبه‌های تصویر تصمیم بگیرد. مثلاً در کتاب مرجعی که تصویرها در آن از اهمیت خاص برخوردار است، ممکن است تصویر ویرا سیاست استفاده از تصویرها را تعیین و تدوین کند، به عکاس یا تصویرگر سفارش خاص بدهد، گروه تصویرباز را هدایت کند. درباره همه نکات فنی تصویر، از جمله رنگ، اندازه، زاویه دید، عناصر جزئی تصویر، کنتراست و مانند آنها تصمیم بگیرد، بر شرح تصاویر نظارت دقیق داشته باشد، و خلاصه همان دقت‌هایی را درباره تصویرها به کار بندد که متن ویرا در باب متن به کار می‌گیرد. در کارهای مشترکی که ویراستاران مختلف نقش و مشارکت دارند، کار متن ویرا و تصویر ویرا را سر ویراستار، یا ویراستار ناظر، یا ویراستار ارشد هماهنگ می‌کند.

تصویر ویرایی دوره آموزشی خاص دارد و عده‌ای به عنوان تصویر ویرا تربیت می‌شوند. در ایران تاکنون دوره آموزشی در زمینه تصویر ویرایی برگزار نشده، و مبانی و اصول آن نیز فعلاً مدون نشده است.

۵/۴ ویرایش گفتار شفاهی^{۲۶}

تبدیل کردن گفتار شفاهی به متن کتبی قابل انتشار، گاه به تجربه فراوان و تسلط بسیار به زبان و نکات ویرایشی نیاز دارد. ویراستار گفتار شفاهی در تدوین کتاب، متفاوت با گزارشگری است که برای نشریات مصاحبه انجام می‌دهد. در کتاب، ممکن است چنین ویراستاری متخصص موضوعی و پژوهشگری باشد که بحث را از جهت علمی و ظرایف فنی هدایت کند و پس از آماده ساختن متن، یادداشتهای لازم راه که گاه ممکن است نکته‌های علمی - پژوهشی باشد، بر آن بیفزاید.

۵/۵ ویرایش فراهم آور^{۲۷}

به مجموعه فعالیت‌هایی گفته می‌شود که اندیشه، پیشنهاد یا طرحی را به کتاب تبدیل می‌کند. وظیفه ویراستار فراهم آور پرورش دادن اندیشه کتاب، بررسی و سنجش نیاز و بازار کتاب، یافتن یا برگزیدن پدیدآورنده مناسب، تهیه و ارزشیابی پیشنهاد، بررسی و ارزشیابی متن، نوشتن گزارشها و توصیه‌های لازم برای ناشر و نظایر اینهاست. متن که برای ویرایش به ناشر تحویل شود، وظیفه این گونه ویراستار پایان می‌یابد.

۵/۶ ویرایش طرح^{۲۸}

برقراری هماهنگی و ویرایش از جنبه‌های مختلف است، از آغاز طرح تا پایان آن و تدوین یا انتشار متن نهایی. ویراستار طرح، خود یا با همکاری جمعی، مواد و مطالب، مثلاً یافته‌های مربوط به بررسی صنعتی، اجتماعی یا معماری منطقه به خصوصی را از پژوهشگران، بررسی کنندگان یا عاملان تولید آنها می‌گیرد، و به گزارش نهایی، که معمولاً به صورت کتاب است، تبدیل می‌کند. به این ویراستار، «ویراستار پروژه» هم گفته‌اند. بسیاری از گزارشهای تفضیلی و ملی که حاصل نشستها، اجلاسها، گفت و گوها، ملاقاتها و اظهارنظرها، تبادل اسناد و نظایر اینهاست، با ویرایش ویراستار/ان طرح به کتاب قابل انتشار تبدیل می‌شود.

۵/۷ ویرایش نمایه^{۲۹}

ویرایش نمایه یا نمایه ویرایی می‌تواند وظیفه ویراستار عمومی یا ویراستار متخصص باشد. وظیفه‌های کلی نمایه ویرا معمولاً اینهاست: طراحی نمایه، تصمیم‌گیری درباره نمایه و نمایه‌ساز، تحلیل و نقادی نمایه، اعمال تغییرات و اصلاحات در نمایه و بررسی بازخوردهای مربوط به نمایه‌ها به قصد تغییر و اصلاح سیاست نمایه‌سازی کتاب.

پانویسها:

* برگرفته از کتابی درباره ویرایش که این نویسنده در دست تألیف دارد. کتاب ماه.

- 1 - E - e (= Electronic editing)
- 2 - Chief editor
- 3 - Editor - in - chief
- 4 - Armchair editor
- 5 - Desk editor
- 6 - Need - Oriented Publishing
- 7 - Formal editing
- 8 - Copy editing
- 9 - House style
- 10 - Technical editing
- 11 - Manuscript editing
- 12 - Line editing
- 13 - Copy editor
- 14 - Structural editing
- 15 - Content editing
- 16 - Verification
- 17 - Structural-content / Contextual editing
- 18 - Re - writing
- 19 - Re - arrangement
- 20 - Re - designing / Re - organizing
- 21 - Citational editing
- 22 - Invisible editing
- 23 - Ghost writer
- 24 - Production editing
- 25 - Picture editing
- 26 - Editing the spoken word
- 27 - Acquisition Editing
- 28 - Developmental work / editing
- 29 - Index editing

